

LEBAP (ÇARÇOV) TÜRKMENLERİNDE DÜĞÜN ÂDETLERİ

PROF. DR. MURAT PENCİYEV

ARŞ. GÖR. AYNA SULTANOVA

Bu yazıda insanın doğumundan ölümüne kadar, Türkmenlerin tâbi olduğu âdetler anlatılmaktadır. Aşağıda bu âdetlerden önemli olanlar sırasıyla verilmiştir:

Azan Toyu/Ad Toyu (Ezan Kutlaması/Ad Kutlaması): Bu kutlama çocuğa isim koymak için yapılan kutlamadır. Yeni doğan çocuğa ad takma âdetini yerine getirmek, anne ve babanın üzerine farz olan üç borçtan biridir. Çocuğa isim koyma kutlamasına yakın akrabalar ve aynı çevrede yaşayanlar katılır. Çocuğa isim takma görevi obanın veya köyün en bilgisine, çocuğun dedesine veya güvenilir bir kişiye verilir. İsim koyma kutlaması sabahın erken saatlerinde yapılır. Çocuğun kulağına ezan okumak çocuğun Müslüman olduğuna işaret eder. Çocuğa, dünyaya geldiği gün, ay, mevsim, ailede doğan kaçınıcı çocuk olduğu ve anne ve babanın çocuktan beklentisi doğrultusunda isim takılır. İsim takma kutlamalarında bir iki tane de hayvan kesilmektedir. Bu âdet eskiden beri devam edip gelen bir âdettir.

Sallacak Toyu (Beşik Kutlaması): Bu kutlama çocuğun ilk beşiğe yatırıldığı zaman yapılır. Kutlamaya kadınlar katılır. Beşiğe “rızkın çok olsun” diyerek un, buğday tanesi serpilir ve beşiğin Tavanına demir para (tenge) asılır. Çocuğu ilk beşiğe yatırmak obanın (veya köyün) en bilgili, yaşlı kadını tarafından yapılır. Bu yaşlı kadın çocuğu beşiğe koyup şeker, ekmek gibi gıdalar dağıtır. İlk beşiğin ipi çok çocuklu, bilgili yaşlı bir kadına çektirilir ve kutlamalara katılanlara ikramda bulunulur.

Çile Toyu (Kırkıncıdan Çıkma Kutlaması): Bu kutlama çocuk “kırk günlük olduğu zaman” yapılır. Kutlamaya yakın akrabalar ve komşular katılır. Kutlamada çocuğun annesi ve babası, dedesine ve anneannesine hediye verir (Eşarp, kumaş, gömlek, gibi). İki hayvan kesilip çeşitli yemekler hazırlanır.

Uzun süredir oğlan çocuğu bekleyen ailede oğlan bayramı yapılır. Eskiden oğlan çocuğu için 12 kemiğe 12 hayvan kesilmesi geleneği varmış. Lebap vilâyetinde bu kutlama büyük şenliklerle yapılır. Kutlamaya uzak yerlerden misafirler katılır. Bu yüzden bu kutlamalara “konaklı toy” denmektedir. Kutlamalarda türküler söylenip, at yarışları ve güreşler yapılır. Yarışı kazananlara değerli ödül-

ler verilir. Altın kaba birkaç ok atılır.

Diş Kutlaması: Çocuğun ilk dişi çıktığı zaman yapılan kutlamada mısır patlatılır ve buna beyaz şeker katılır. Komşu çocukları toplanır, diş bayramı kutlaması yapılacak çocuk temiz bir yere oturtulur ve başından üç avuç patlak mısır saçılır. Geriye kalan mısır sofraya konulur. Mısır patlağı ve beyaz şeker köy çocuklarına dağıtılır. Bu âdet çocuğun dişinin çabuk çıkması ve rızkının bol olması için yapılır.

Gülpat Toyu (Saç Kutlaması): Çocuk bir yaşına geldiği zaman çile saçının kesilmesi kutlaması yapılır, bu kutlamada dayısı çocuğun saçını keser. İpek mendile para bağlanıp, saçı kesilen çocuğun başına kapatılır. Dayısı mendili alıp, çocuğun eline para ya da gömlek verir ve çocuğun saçlarını tıraş eder. Bu saçları ayak altına, çiğnenen yerlere ya da ortalığa atmak uygun değildir. Bunun sebebi saç yere atıldığında küçük çocuğun çeşitli belâlara düşeceğine inanılmaktadır.

Kutlamaya yakın akrabalar ve köylüler katılır. Saç kutlamasında yaşlı kadınlar “Allah’ım, çocuğun yaşı uzun olsun, saçı 120 yıl alınsın, rızkı çok olsun, anne-babasına vefalı olsun” şeklinde dileklerde bulunurlar.

Edim Çörek (Adım Kutlaması): Bu kutlama çocuk ilk yürümeye başladığı zaman yapılır. Çocuğun 12 kemiği olduğuna inanılır. Bunun için bu kutlamada çocuğun 12 kemiğine karşılık 12 çörek (ekmek) hazırlanır. Bu küçük kutlamaya çocuğun yakınları (anne-babası, kardeşi, ninesi) katılır. Çocuk kibleye baktırılarak iki ayağının arasından çörek yuvarlanır. Çocuk da çöreği almak için biri iki adım yürür. Bu da çocuk kendi başına hayatını idame ettirsin ve kendi rızkını kendi kazansın manasını taşır. Kutlamaya katılanlara ekmek ve şeker dağıtılır. Daha sonra köylülere ve akrabalara yemek verilir. Yemek duası yapıldıktan sonra, sofranın başında “Çocuğun ayağı uğurlu olsun, anne-babasıyla, nine ve dedesiyle, yakın uzak dostlarıyla iyi geçinsin, güzel bir hayat yaşasın. Çocuk uzun ömürlü, sağlıklı olsun. Allah akıl versin, İlâhî Amin, Allah’ım dileklerimizi kabul eyle!” şeklinde dua ve dileklerde bulunulur.

Çocuğun yakın akrabalarına, konu komşularına, beyaz mendil içinde şeker dağıtılır. Bu “Çocuğun ömrü daima tatlı ve huzurlu olsun” anlamına gelir.

Sünnet Kutlamaları: Bu kutlama çocuğun elinin harama değmemesi, ke-seceği hayvanın ve kazanacağı rızkın helâl olması için yapılan bir kutlamadır. Çok eski zamanlara dayanan bir âdettir. Bu âdet Hz. Muhammed (S.A.V.)’in hayatından ve işleri hakkındaki rivayetlerden alınmıştır. Erkek çocuk 3 ila 9 yaşları arasında, daha çok 7 yaşında sünnet edilir. Sünnet kutlaması Türkmenlerde ve bütün Müslümanlarda yapılan en büyük kutlamalardan biridir. SSCB tarafından

dinî bir kutlama sıyalarak yasaklanan bu âdet, Türkmenistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra Cumhurbaşkanının kararıyla yeniden uygulanmaya başlandı.

Geçmişte sünnet düğünleri en büyük bayram havasında kutlanırdı. Sünnet düğününde büyük kalabalık toplanır, kutlamaya yaşlılar, uzak yakın akrabalar, dostlar, komşular katılır. Toplanan bu insanlar sünnet yapılacak günü belirler. Düğünde hizmet yapacak kişiler iş taksimi yaparlar. Burada davetiyeci, işleri takip edici, aşçı, servisçi v edüğüne katılacakların yardımları belirlenir. Belirtilen günde düğün yapılır. Misafirler toplandığı zaman, sünnet edilecek çocuğa güzel elbise, telpek (kalpak) giydirilir ve çocuğun sırtına biri ipek, biri yün iki tane mendil bağlanır. Çocuk ailenin en yaşlısına götürülüp ondan hediye alınır. İhtiyar çocuğa hediye vererek şöyle dua eder: “Fatiha yardımcısı olsun, İhlâs ve Kur’an dairesi içinde yaşasın, koç gibi oğlu olsun, çocuklarıbabasına ve annesine sadık olsun, sofrasında bereket olsun, gelen rızkınız artsın, soyundan gelenler han olsun, kutlamalarınız dağları aşsın, düğün kutlaması olsun, vatana ve millete hayırlı olsun”.

Böyle dileklerden sonra, dayısı çocuğu halkın arasına götürür. Burada çocuğun annesi ve babası, akrabaları hediye verirler. Çocuğa verilen hediyelerin yarısı dayısına verilir.

Oğul Evlendirmek: Geleneklere göre bu kutlama, oğlan ve kızın evinde yapılan büyük ve küçük bazı kutlamalardan ibarettir.

Eski Türkmen âdetlerine göre anne baba oğlunu kundakta iken beşik kertme ile evlendirebilir. Bunun için oğlanın herhangi bir kız ile sözleşmesi yeterlidir. Bu, daha sonra oğlan ile kızı evlendirmek için yapılan bir âdettir. Eski zamanlarda oğlanın annesi kızın kapısının önünü süpürür veya oğlana kızın kulağını ısırttırıp “ölse yerinki ölmesene benimki” dedirtirlerdi. Böylece çocuklar o andan itibaren sözlü sayılırdı.

Çok eski zamanlarda kıza telpek (takke) ile vurulduğu zaman düşmezse onun evlenme vaktinin geldiği anlaşılırdı. Evlenme yaşına gelen oğlanın ebeveyni kız evine yaşlı bir kadını araştırma yapmak üzere gönderir. Bu kadın kızın ebeveyninin aile durumunu, onların düşünce yapılarını öğrenir. Bu âdet çoğunlukla uzaktan kız alacaklar tarafından uygulanır.

Türkmen âdetlerine göre, araştırmanın ikinci merhalesi kızın evine dünürücü (sözcü) göndermektir. Sözcü olarak çoğunlukla kadınlar gönderilir. Sözcünün maksadı, erkek tarafının kızı oğullarına isteyeceği, yakın zamanda dost olacaklarını iletmeğidir. Sözcüyü hayırlı dualar edip Çarşamba günü gönderirler. Bunun sebebi Çarşamba gününü haftanın üçüncü günü olmasından dolayı bereketli gün sayıp, bu günü hayırlı gün kabul etmelerindedir. Sözcüyü gönderirken iyi niyet-

le “Ak zad alınna yayılsın” yani “Alnın nurlansın, işin kolay olsun” diyerek, ak şeker verip, işin olması için dilek dilenir ve hediye verip yola çıkarılır.

Sözcü, gelin isteyicilerin geleceği günü belirleyip geri döner. Kız evine gelin istemeye âdete göre, karanlıkta gidilir. Bunun böyle yapılmasının birçok faydalı tarafının olduğuna inanılır. Kızı istemek için gelenler hem kendi yakınları olup, çevreye dedikodu yayılmaması için hem de evleneceklerin işinin bozulmaması için bu şekilde yapılır. Bunun için dünürlük sofrasına “hırsızlık sofrası” demişlerdir.

Eski zamanlarda dünürlüğe giderken şunlara dikkat ederler:

1. Kızın evinin çevresi araştırılarak, hayvan bağlayacak kazıkların azlığına ve çokluğuna bakılır. Kazıkların azlığı ve çokluğu evin müsait olup olmadığına işarettir.

2. Ortaya bir soru sorulduğunda soruya anne-babası mı yoksa çocukları mı cevap verir. Eğer çocuklar cevap verirse o evde edep ve terbiyenin az olduğu anlaşılır.

3. Kızın annesi güzel ekmek yapıyorsa, kızın da iyi yaptığı anlaşılır. (Meyve ağacından uzağa gitmez.)

4. Gelin olarak alacağınız kıza dikkatli bakınız. Yürüdüğünde ayağının ucunda mı yoksa tabanında mı? Kendi mi önce geliyor yoksa sesi mi?

Dünürlüğe gelenler maksatlarını direk anlatmaz. “Biz akraba olmak istiyoruz”, “Yitiğimizi aramaya geldik”, “Gençleri beraber etsek” gibi dolaylı sözlerle amaçlarını söylerler. Ev sahibi de, “Dostluğumuzu geliştirelim, yine bir hafta, on gün sonra haber sorun” gibi sözlerle misafirleri uğurlarlar. Eğer son geldiklerin ev sahibi tatlı paketlerini geri vermezse, o vakit kız tarafının razı olduğu anlaşılır. Bu konuda yaşlılara fikirleri sorulup, genişçe düşünülür. Bunun böyle olduğunu şu sözlerden anlayabiliriz. “Anasını gör, kızını al”, “Girasını (kenarını) gör bezini al”.

Yâlık Çekme (Eşarp Örtme): Bu âdet kız tarafından rızası alındıktan sonra kızın nişanlı olduğunu belli etmek için yapılır. Oğlan evi sofranın arasına altı tane ekmek, iki tane bisküvi, on tane bişi, iki tane küçük bişi, annesi için bir entarilik kumaş, bir eşarp, kız için kalitelisinden bir entarilik kumaş ve bir eşarp koyup gönderir. Kızın evinde akrabaları, oğlanın anne-babası ve kardeşleri toplanıp küçük bir nişan yapılır. Bu nişanda oğlanın annesi kızın başına kırmızı bir eşarp bağlar. Bundan sonra oğlanın annesi kız evine millî, dinî bayramlarda, doğum günü gibi özel günlerde “kız payı” olarak bohça gönderir. Düğün tarihi belli olduktan sonra karşılıklı ekmek veya tuz alışveriş âdeti vardır. Bu âde-

te göre önce oğlan tarafının yakın akrabaları kız tarafının büyüklerini davet ederler. Kız tarafının yakın akrabaları da damadın yakınlarını davet edip ekmeğe alışverişi yaparlar. Bu da “Her zaman tuzlu olalım, birbirimize hizmette kusur etmeyelim. Bohçalı gelip gidişelim” anlamına gelen bir âdettir.

Tuz alışverişinden sonra damat tarafının, kız için hazırladığı “dokuz”u getirilir. Halk arasında “Öğleden sonra gökte güneş, dokuzdan sonra evde kız durmaz” diye yaygın bir söz vardır. Adından belli olduğu gibi “dokuz”da geline niyetlenen dokuz şey olmalı. Kızın evine “dokuz” geldiği gün “dokuz düğün” edilir. Bu düğüne hem kız tarafının hem de oğlan tarafının kardeşleri ve akrabaları katılır. Oğlan tarafı kız evine kırk büyük kırk küçük bişi, tatlı, bir koyun, un ve yağ götürür.

Damadın anne ve babası düğüne üç dört gün kala köyün ihtiyarlarını çağırıp (geñeş toyu) danışır. Buna damadın kardeşleri, akrabaları, yaşdaşları, komşuları da katılır.

Kızın gelin olarak evden çıkarılacağı günden önceki gün kız, “kız meylisi (kınası)” veya “meylisi düğünü” yapılır. Buna kızın köylüleri ve arkadaşları katılır. Âdete göre, kız tarafı oğlan tarafı gibi büyük düğün yapmaz. Kız meylisinde köyün gelin ve kızları toplanarak evlenecek kızla çay içer ve yemek başında sohbet ederler. Birbirlerine dertlerini anlatırlar. Kızın bohçasını kontrol edip, eşyalarına tek tek bakarlar. Bu toplanmada gelinler ve kızlar mutlu şarkılar söyleyerek, “lele” (Türkmenlerde özel oyun havaları) söyleyerek, her türlü oyunlar oynayarak eğlenirler.

Kız meylisinde söylenen boncuk atma şarkılarından:

Bağda gülcan toyundur,

Perek gibi boyundur,

Gama batman coralar,

Bu aydışik oyundur,

Alıstan geliyor atlı,

Binen atı haybatlı,

Yeşil boncuk elimde,

Bilin bu kimin bağı,

Hah-haha, hah-haha budur,

Sonanın bağı.

Gelin evden çıkacağı gün, onun bütün kardeşleri, akrabaları ve arkadaşları

toplanırlar. Gelini almaya gelen kişiler öğle vakti gelirler. Kızın gönderilmesinden bir saat önce kıza annesi kendi evinde son yemeğini yedirir.

Ölen (Nasihat) Söyleme Toyu: Bu âdete göre, babası kızının evden çıkması sırasında ona öğüt verir. Bunun sebebi babası kızına, evleneceği zaman öğüt ve nasihat vermeyi namusu sayar. Onun için gerekli bütün nasihatlarını verir. Köyde ayrıca ölen (mani) söyleyen bir kadın olur.

*Kız dövri, gül dövür,
Solmasın la hay ülen,
Maşkalada bozganlık,
Bolmasın la hay ülen.*

*Ene ışık, gül ışık,
Sıpalarla, hay ülen,
Kayın ışık nenensi,
Garşılarka hay ülen,*

*Ağlama kız ağlama,
Bağıtlı bol hay ülen,
Baran öyüne garışıp,
Umutlu bol, hay ülen.*

Gelini damat tarafı götürmeden önce gelinin babasına veya dedesine nasihat verirler: “Alnı, bahtı açık olsun, koç gibi oğlu olsun, Allah (CC) peygamber yaşını versin, kökü çeşmeye ulaşsın, toprak diye aldıkları kız olsun, kast edenler zayıf gelsin, varlığı ile memnun olsun, ocağında yaşlanmak nasip etsin, elleri işli olsun, Rabbim hiç kötülük göstermesin. Amin...”

Oğlan tarafı nasihat verene hediye verir. Kızın annesine hediyelik kumaş ve büyük yün eşarp verir. Sonra kızı “kecepa” (Devenin üstüne kurulan semer)’ya bindirip götürürler. Yaşlı kadınlar kızın çıktığı evde nasihat ederler: “Bahtı açık olsun, kök-damar gibi otursun, üzüm gibi kol atsın, kavun gibi gül açsın. İkinin de kökreğine ak kıllar sarsın, kocası ile beraber yaşlansın. Bizim yüzümüzü kara etmesin, ateşle girip gül gibi çıksın, bereketli aile olsun. Amin...”

Bu Orun (Yerine) Doldurma Âdeti: Gelin oğlanın evine getirildiğinde sağ ayağı ile kapıdan girer. Oğlan ile kız, devletli, bereketli, sağlam aile olması için

“tandır”ın (ocağın) dışından üç sefer dolaştırılır. Sofradan ekmek yemek yerler. Âdete göre gelinin sağ eli una, sol eli yağa batırılır. Gelinin eline “İlk çocuğu oğul olsun” diye bebek verirler.

Diz Dayak (Ayakta Durmak): Bu âdete göre gelini getirdikten sonra oğlanın odasında oturturlar ama oğlanın babası bir hayvan vereceğine söz verinceye kadar oturmaz. Kayınpeder gelip “Köleli sığır versen” dedikten sonra oturur. Oğlanın evinde büyük düğün yapılır. Düğünde at yarışı, güreş yapılır, şarkı söylenir. Düğün sonunda oğlan ile kıza yaşlılar nasihat verirler: “Düğününüz maksada ulaşsın, eliniz yağa karışsın, büyüğünüzü eğlendirin, küçüğünüz birine gelişsin, bereket versin aşınıza, aşınızı yiyen terlesin, size kötü niyetle gelenin derdi belâsı dağları taşları aşsın, bu yapılan binalar rüzgâr geçip şarlasın (sarsılsın), aldığın ak gelinin evinde töründe (etraf) yerleşsin, dokuz oğul, doksan torun, bir yataktan ürlesin (kocasın), akrabalarınız düğünlerde katılsın. Amin...”

Düğünden sonra eski âdete göre kız ile oğlana nikâh yapılır. Piyada (yaya) kızlar/nikâh şayati (şahit) iki kişi oğlan tarafı, iki kişi kız tarafı olmak üzere dört kişi olur. Nikâh iki tarafın rızasıyla olur. Nikâh vakti nikâh suyu hazırlanır. Tabâğa su ve ak şeker konur. Sonra bir yağlının (eşarp) ucuna para bağlayıp tabâğın üstü örtülür. Nikâh yapıldıktan sonra kızın ve oğlanın hükmen (kesin) kelimeyi şahadeti bilmesi gerekir. Bilmedikleri takdirde nikâh yapan imam söyler, onlarda üç kere tekrarlar. Sonra nikâh suyundan yanında oturanlara da verirler. Nikâh yapılırken odanın dört köşesinde kadınlar ellerindeki büyük makasları şarıldatmaya (Açıp kapamaya) başlarlar. Bunun sebebi, oğlan ile kızın arasını bozacak şeytanların kanadını kesmek, beddua yapacak adamların beddualarını önlemek içindir. Nikâh yapıldıktan sonra, kız ile erkeği önüne kızın evinden gelen “rıskal sofrası” (rızık sofrası) konulur. Kız ile erkek o sofradan yemek yedikten sonra yanında oturanlara verirler.

Daha sonra damadın arkadaşları beline karışık bir şekilde eşarp bağlayıp, büyük bir zorlukla giydirilen çizmeyi kızın çıkartmasını isterler. Halk arasında bir atasözü vardır; “Ere varmak ansat edik, tartmak gıyın” (Kocaya varmak kolay, çizmeyi çıkarmak zor).

Düğünden sonra yapılan âdetlerden biri de “yorgandan toğolama” (Yorganın içine sarıp yuvarlamak)’dır. Ersarilerin (Türkmenlerde bir boy) yorganda toğolanma âdetine göre, düğün gününden bir gün sonra gelinin evinde büyük bir yorgan serilip, bunun üstünde damadın annesinin eline bir kız, bir oğlan çocuk verilir (Bu gelinin oğul ve kız çocuğunun olacağını ifade ediyor). Yorganın her köşesinden bir kadın tutar. Sırasıyla her taraf yorganın ucunu yukarıya kaldırıp damadın annesini iki tarafa yuvarlar. Damadın kız kardeşi odaya toplananlara bir şeyler hediye eder.

Düğünden üç gün sonra baş toyu yapılır. Bu âdete göre gelinin arkadaşları etrafını sararlar, kadınlar gelinin “gubbasını” (Türkmen gelin baş örtüsü) çıkarıp başka baş örtüsünü giydirirler. Saçını arkaya uzatırlar. Kızlar buna karşı gelip kadınlarla başa baş dururlar. En sonunda damadın annesi gelince “Oğlumu sana bahşettim” dedikten sonra gelin, önündeki dört örülü saçını ikiye ördürüp arkasına atar. Kadınlar onun gubbasını ayırıp baş örtü giydirirler. Gelin yaklaşık bir yıl o örtüsünü giyer.

Gelin Selâmı: Türkmenlerin âdetlerine göre, düğün gününün ertesi sabahı gelin, odasından çıkıp selâm vermek için kayınpederinin ve kayınvalidesinin yanına gider. Âdete göre, gelini selâmlaşmaya yengesi veya kocası götürür. Bu görüşmede kayınpeder, kayınvalide ve bu topluma ait insanlar oturur. Geline yol gösteren kişi ilk başta kayınpederini gösterir. Gelin kayınpederine örtüsünü açmadan ve konuşmadan baş eğerek selâm verir. Kayınpeder “Aleyküm selam, amannı gelin, Aman sağımı, ak gelinim, ap ak gelinim, maşaallah, Allah (C.C) bereketini artırsın, Allah (C.C) muradını versin.” der. Kayınvalide selâmını alır, bir gömleklik kumaş veya eşarp hediye eder.

Damat Davetiyesi: Eski âdetlere göre kızın anne ve babası damadını, kızını ve kızın toparını (yakınlarını) davet ederler. Bu davete damat bir çuval un, bir koyun götürür. Bir eşarba şeker koyup, ucuna para bağlayıp, tabak hakkı diye tabağın yanına koyar. Damadın annesi de bir sofraya gelir. Bu sofraya on büyük ekmek, iki küçük ekmek, otuz katlama, iki katlama ekmek, üstüne de ak eşarba şeker bağlayıp bir kumaş götürülür. Kız tarafı da gelenlere hediyeler verirler.

Peygamber Yaş Düğünü: Bu âdet İslâm dininin kurucusu Hz. Muhammed (S.A.V.)’le ilgilidir. Yaşlıların anlatmalarına göre bu düğün doğan çocuğun bedeninde hiçbir leke vb. olmazsa “Peygamberimiz gibi temiz olduk”, “alnı ak” diye yapılır. Dedelerimiz bu düğünde yemek için ak koyun keserler. Bunun dışında “sütlü pirinç” yapılır. Sütlü pirinç (sütlaç), Peygamber’in yemeği diye anlatılır. Bu düğüne yakın akrabalar, komşular, dostlar katılır. Bu düğünde bişi, şeker, para saçılır. Misafirler düğün yapan kişiyi kutlarlar.

Aktaran: Arş. Gör. Gülsine UZUN